

УДК 332.362

Педько І. А.
Тарасенко А. О.

Одеська державна академія будівництва та архітектури

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ ПРИБЕРЕЖНИМИ КОМПЛЕКСАМИ ТА ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

З метою визначення основних перспектив розвитку прибережних зон України проведено аналіз сучасного стану використання та освоєння прибережних зон Європи. Проаналізовано динаміку зміни населення на узбережжі, визначені негативні наслідки антропогенного навантаження, окреслено необхідність комплексного управління цими територіями.

Ключові слова: прибережні зони, прибережні захисні смуги, населення, екосистеми, морські регіони.

Постановка проблеми. Прибережні землі – надзвичайно важливий географічний об'єкт, який розміщується в зоні розмежування між гідросферою та літосферою. Це не лише полоса взаємодії між сушею та морем, не окремий компонент, а цілий комплекс, що включає географічну, екологічну, соціальну, економічну системи. Привабливість цих територій, пов'язана з посиленням господарського освоєння, викликає необхідність комплексного вивчення потенціальних можливостей природних комплексів берегових територій для забезпечення їх сталого розвитку.

У міжнародній практиці вже досить давно вивчаються особливості раціонального використання прибережних зон та збереження їх унікальної природної екосистеми. Багато науковців з усього світу давали різноманітні визначення цьому терміну, та сходились в одному: прибережна зона – це простір, де з особливою інтенсивністю відбувається взаємодія людини із навколишнім середовищем.

Термін «прибережна зона» в різних країнах і регіонах має багато тлумачень в залежності від їх економічної та соціальної політики. Європейською комісією було об'рунтовано, що прибережна зона – це ділянка суші та моря, ширина якої диференціюється в залежності від характеру навколишнього середовища та управлінських задач. Вона рідко співпадає з адміністративними одиницями та одиницями планування. Включає в себе природні системи і території, де людина здійснює діяльність, пов'язану з використанням ресурсів узбережжя, може простягатися далеко за межі прибережних вод та на багато кілометрів вглиб суші [1].

Також уваги заслуговує підхід, відповідно якому прибережна зона моря – зона контакту суші з морем, яка включає природні комплекси – як берег, так і суміжну морську акваторію в межах, які дозволяють забезпечити екологічно збалансований розвиток прибережних територій, збереження прибережних та морських ландшафтів і екосистем від забруднення та знищення – територія з режимом обмеженої господарської діяльності [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові аспекти ефективного викорис-

тання прибережних земель досліджували такі вчені, як В.І. Карамушка, О.Г. Кропінова, В.А. Фоменко. Сучасний стан антропогенного навантаження на прибережні райони Європи вивчали Алехандро Іglesіас-Кампос (Alejandro Iglesias-Campos), Андрус Майнер (Andrus Meiner), Кіран Боуен (Kieran Bowen) і Джозеф Онвона Енсонг (Joseph Onwona Ansong), Жан-Поль Вандерліден (Jean-Paul Vanderlinden), Грегорі Квонет (Gregory Quenet) та Шарлотта-да-Кунья (Charlotte Da Cunha) та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. В Україні вже кілька десятироків також говорять про важливість та унікальність прибережних зон, необхідність комплексного управління ними. Проте на законодавчому рівні ніяким чином визначення цього терміну не закріплене. Вільш того, поняття «прибережна зона» в українському законодавстві взагалі відсутнє. Законодавці України у проекті Закону України «Про прибережну смугу морів» запропонували наступне визначення: «прибережна смуга морів – це ділянка контакту суші та моря, яка на суші співпадає з межами одиниці адміністративно-територіального устрою середнього рівня (райони, міста з районним поділом), що має вихід до моря, морських заток і лиманів, прибережна смуга морів також включає частину прибережної акваторії моря, морських заток і лиманів та є територією з режимом обмеженої та регульованої містобудівної, господарської та іншої діяльності» [3]. Проте цей законопроект так і не було прийнято.

В діючому законодавстві України є кілька визначень терміну прибережних захисних смуг та водоохоронних зон. Відповідно до ст. 87 Водного кодексу України, для створення сприятливого режиму водних об'єктів, попередження їх забруднення, засмічення і вичерпання, знищення навколо водних рослин і тварин, а також зменшення коливань стоку вздовж річок, морів та навколо озер, водосховищ і інших водойм встановлюються водоохоронні зони [4].

Відповідно до Земельного Кодексу України, вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм з метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та

збереження їх водності встановлюються прибережні захисні смуги за окремими проектами землеустрою [5].

Водний кодекс України надає дещо інше визначення: «прибережна захисна смуга – частина водоохоронної зони відповідної ширини вздовж річки, моря, навколо водойм, на якій встановлено більш суворий режим господарської діяльності, ніж на решті території водоохоронної зони». При цьому визначено, що ширина прибережних захисних смуг складає: а) для малих річок, струмків і потічків, а також ставків площею менш як 3 гектари – 25 метрів; б) для середніх річок, водосховищ на них, водойм, а також ставків площею понад 3 гектари – 50 метрів; в) для великих річок, водосховищ на них та озер – 100 метрів. Уздовж морів та навколо морських заток і лиманів встановлюється прибережна захисна смуга шириною не менше двох кілометрів від урізу води [4].

Відповідно до Постанови від 8 травня 1996 р. № 486 «Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них», межі прибережних захисних смуг навколо морів збігає з межами водоохоронних зон. Встановлюються прибережні захисні смуги на підставі розроблених та затверджених проектів землеустрою відповідно до закону. Між іншим, на законодавчому рівні порядок розробки проекту землеустрою щодо встановлення меж прибережної захисної смуги все ще не врегульований [6].

Отже, встановлені в Україні на законодавчому рівні визначення та поняття досить скупі та загальними термінами дають визначення території, яка є перехідною між морем та сушею.

Метою цієї статті є визначення термінології, проведення аналізу проблем використання прибережних територій Європи в цілому та обґрунтування доцільності запровадження нових програм щодо використання прибережних земель України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екосистеми, які існують у прибережних зонах, як правило, є одними з найбільш продуктивних та різноманітних на планеті. Вони формуються під дією динамічних взаємодій між сушею та морем. Їх формуванню та динаміці сприяє геологія, пересування приливів та течій, ерозія, екстремальні погодні умови, біологічна взаємодія, історичні умови, антропогенне навантаження. В цілому, їх можна визначити як частину земної поверхні під впливом моря, та частину моря під впливом землі. Прибережні екосистеми є середовищем проживання для величезної кількості живих організмів. Саме тому екосистеми прибережних зон морів та океанів вважаються одними з найбільш продуктивних екосистем у світі. Історично склалось, що прибережна зона є надзвичайно привабливою та вартісною для людини і на сьогоднішній день ці території є урбанізованими, з високою щільністю населення, масовою забудовою та інтенсивним сільським господарством [2, с. 19].

Але найбільш важливим є той факт, що прибережні популяції, а, відповідно і навантаження на екосистему, різко збільшуються. Вже зараз понад 40% населення Землі проживає у стокілометровій зоні від узбережжя з прогнозами, що протягом наступних кількох десятиріч цей показник досягне 75%. В більшості розвинутих країнах прибережні популяції зростають надзвичайно швидко. За усередненими показниками спеціалістів Всесвітнього банку половина населення приморських країн проживає саме в прибережній зоні, а міграція в ці зони виростає у геометричній прогресії. Це, звичайно, спричиняє надзвичайний тиск на прибережні системи, підвищуючи потенційні втрати через стихійні лиха чи екстремальні кліматичні явлення, таких як берегова ерозія, підвищення рівня моря. В той самий час, на прибережну систему посилюється вплив антропогенних факторів, посилюється конкуренція серед зростаючої кількості та типів користувачів, а також посилюється конфлікти між природними процесами людського розвитку [2, с. 33].

Європа оточена чотирма морськими регіонами: Середземномор'я, Чорне і Балтійське море, а також північна частина Атлантичного океану, який також включає в Північне море (рис. 1). Балтійське море є напівзакритим з низькою солоністю через обмежений водообмін у північно-східній частині Атлантичного океану і значного річкового стоку. Ці умови роблять море особливо уразливим для забруднення. Чорне море – напівзакрите; це одне з найбільших внутрішніх морів у світі з обмеженим обміном води із Середземномор'ям. Площа акваторії складає 461 тис. квадратних кілометрів, включаючи Азовське море. Середня солоність – 1,8 проміле, приблизно вдвічі менше за середню солоність інших морів і океанів. Причина цього – велика кількість річок, що впадають у нього, і ускладнений водообмін зі Світовим океаном.

Рис. 1. Прибережні морські регіони Європи

Середземне море є також напівзакритим морем з високою солоністю через високу швидкість випаровування і низький рівень річкового стоку. Обмежує водообмін Чорного моря з

Атлантичним океаном. Це найбільш біологічно різноманітне море в Європі.

Північно-Східна Атлантика охоплює цілий ряд морів і значний кліматичний градієнт. Це дуже продуктивна область, яка омиває найбільш цінні промислові райони Європи з безліччю унікальних місць проживання та екосистем.

Деградація морських і прибережних екосистем спостерігається в Балтійському, Чорному, Середземному морях і північно-східній частині Атлантичного океану. Діяльність, що впливає на навколишнє середовище є наслідком задоволення миттєвих потреб людини, а негативний вплив на унікальні екосистеми, які розвивались протягом тисячоліть іноді є незворотнім.

Ці наслідки пов'язані з високою щільністю населення вздовж берегів Європи, рибальством, сільським господарством, забрудненням навколишнього середовища промисловими хімічними речовинами, розвитком туризму, судноплаванням, інфраструктурою поновлюваних джерел енергії і іншими морськими видами діяльності.

Слід зазначити, що майже у всіх (96,7%) прибережних районах переважна більшість населення живе на березі моря, і щільність

популяції на береговій лінії набагато вище, ніж в прибережних районах в цілому. За даними Євростату, площа прибережних регіонів Європейського Союзу складає 1,772,768 км² [8]. Шість країн ЄС (Швеція, Франція, Фінляндія, Італія, Іспанія та Греція) мають прибережні зони, що представляють понад 100000 км², що займають разом 75% прибережної території ЄС.

У випадку острівних держав, таких як Мальта або Кіпр, або півостровів, таких як материкова частина Данії, ця частка становить 100%, оскільки більшість регіонів цих країн є прибережними. І навпаки, частка жителів прибережних регіонів складає всього 5% від загальної чисельності населення в Румунії і 9% в Німеччині.

Щільність населення уздовж європейського узбережжя висока і продовжує рости швидше, ніж усередині країни, але відмінності менш виражені, ніж у всьому світі. Населення як правило, концентрується в районах, найбільш сприятливих для торгівлі, морської промисловості або відпочинку. Такий стан речей є несумісним із нормальним функціонуванням прибережних екосистем. В той самий час, море є найпопулярнішим в Європі місцем відпочинку:

Таблиця 1

Кількість населення у прибережних зонах країн Європи

Країна	Чисельність населення в прибережних районах (мільйонів)				Частка населення в прибережних районах в порівнянні з населенням країни (%)
	2001	2006	2011	2013	
Загальна чисельність населення	528,57	540,51	550,57	551,90	
Населення в прибережних районах	193,55	194,12	197,57	199,38	41,74
Бельгія	1,62	1,66	1,72	1,75	15,68
Болгарія	1,09	1,08	1,08	1,07	14,69
Велика Британія	35,13	35,83	36,74	36,74	57,51
Греція	-	10,10	10,23	10,24	92,56
Данія	5,21	5,44	5,56	5,58	100,00
Естонія	1,00	0,99	0,99	0,99	74,73
Ірландія	3,76	3,95	3,75	3,45	81,68
Ісландія	0,27	0,29	0,32	0,32	100,00
Іспанія	25,20	25,98	27,52	27,53	58,95
Італія	29,89	30,51	32,96	32,96	55,22
Кіпр	0,70	0,76	0,80	0,82	100,00
Латвія	1,40	1,40	1,38	1,36	67,20
Літва	0,38	0,38	0,36	0,36	12,11
Мальта	0,39	0,40	0,42	0,42	100,00
Нідерланди	5,09	5,12	5,22	5,22	31,11
Німеччина	6,68	6,68	6,70	6,69	8,31
Норвегія	3,50	3,73	3,94	3,99	78,99
Польща	3,51	3,52	3,62	3,62	9,39
Португалія	7,11	7,31	7,43	7,41	70,66
Румунія	0,97	0,96	0,96	0,96	4,79
Словенія	0,10	0,10	0,10	0,11	5,34
Турція	-	38,02	39,96	40,61	53,70
Україна	13,63	13,13	12,83	12,75	28,02
Фінляндія	3,00	3,36	3,72	3,73	68,73
Франція	23,74	24,54	24,80	24,93	37,98
Хорватія	1,31	1,33	1,46	1,46	34,26
Швеція	7,19	7,32	7,68	7,74	81,00

Джерело: складено автором за матеріалами Євростату та Держстату України [8-9]

63% європейських відпочиваючих обирають узбережжя в якості свого відпочинку.

На рис. 2 відображені зміни покриття прибережних зон у період з 2005 по 2015 роки. На графіку яскраво відображені ознаки насичення міського розвитку на береговій лінії. Крім того, починаючи з 2010 року розвиток житлових регіонів країн Європи рушив далі вглиб країн.

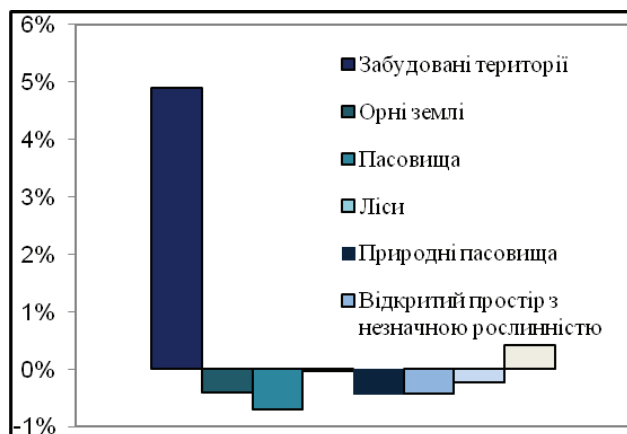

Рис. 2. Динаміка зміни покриття прибережних зон Європи у період 2005-2015 рр.

Джерело: складено за даними Євростату [8]

У той час як розвиток добре спланованої забудови може відігравати певну позитивну роль у економічному розвитку прибережних районів, все частіше забудова узбережжя відбувається хаотично та безсистемно, не приносячи жодної економічної користі. Так, однією з причин розростання забудованих територій прибережних зон Європи стало активне будівництво будинків дачного типу, які не використовуються навіть для постійного проживання. Крім того, більшість такої забудови здійснено без відповідних дозволів. Більшість з цих будинків залишаються порожніми протягом року і використовуються лише у вихідні чи під час сезонну відпусток. Тим не менш, така забудова призводить до руйнації тендітних прибережних екосистем, порушує естетичний вигляд узбережжя та обмежує доступ до самого узбережжя. Така проблема найбільш властива південним регіонам Європи, де більшість будинків дачного типу побудовані «напівлегально» та суперечать нормам місцевого планування.

Висновки і пропозиції. Прибережні зони – надзвичайно привабливі території, які включають в себе комплекс природних та соціальних систем. Вони можуть підтримувати тільки

певну кількість активності, не викликаючи погіршення стану навколишнього середовища. Через поступове розширення різних видів діяльності людини і збільшення навантаження на них, прибережним територіям часто не вистачає довгострокового планування, оскільки багато рішень щодо їх використання є недалекоглядними.

За останні 25 років було вжито велику кількість заходів задля покращення відносин між суспільством та прибережними екосистемами. Це призвело до сотень національних та транснаціональних програм, протоколів, конвенцій щодо розвитку та захисту прибережних зон. Тим не менш, на сьогоднішній день баланс між стрімким розвитком та охороною все ще переважає в бік розвитку.

В Україні ж ситуація набагато гірша. Окрім того, що в прибережних зонах існують, зокрема перенаселення, надзвичайний антропогенний вплив, у нашій державі ще й відсутнє розуміння проблеми та можливість вживати відповідні заходи на державному рівні. Законодавством не визначено саме поняття, не встановлено всіх необхідних норм щодо використання та комплексного управління цими територіями. Така ситуація призводить цілого ряду проблем, а саме: втрата економічно цінних земельних ресурсів; втрата власності (житлових і господарських будівель, об'єктів інфраструктури); втрата земельних ресурсів, що мають високу природну та естетичну цінність; зникнення морських і наземних видів тварин і рослин; втрата об'єктів, що мають історичну, культурну та археологічну цінність; обмеження доступу громадськості до прибережних ресурсів; шумове забруднення і підвищений антропогенний тиск на навколишнє середовище; забруднення атмосфери.

З кожним роком ризик виникнення негативних наслідків збільшується в рази, оскільки антропогенне навантаження стає все більшим, а за умови відсутності комплексного управління та контролю на державному рівні його негативний вплив примножується. У світовій та європейській практиці вже давно здійснюються моніторинг цих територій, запроваджують програми, направлені на визначення напрямку розвитку цих територій. Сталий розвиток прибережних смуг – надзвичайно важлива задача для України. Ці території являють собою унікальні екосистеми, які потребують комплексного управління та вивчення усіх аспектів розвитку цих територій.

Список літератури:

1. Офіційний сайт Європейської комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/environment/index_en.htm#
2. Baztan J. Coastal Zones: Solutions for the 21st Century / J. Baztan, O. Chouinard, B. Jorgensen. – Amsterdam: Elsevier, 2015. – 343 p.
3. Проект Закону України «Про прибережну смугу морів». [Електронний ресурс]./ Громадське суспільство і влада. – Режим доступу: http://civic.kmu.gov.ua/civic_old/control/uk/discussion/ovv/preview?attache=130346
4. Водний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>

5. Земельний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
6. Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80>
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 травня 1996 р. № 486 «Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/486-96-%D0%BF>
8. Офіційний сайт Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

Педько И. А.
Тарасенко А. О.

Одесская государственная академия строительства и архитектуры

ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРИБРЕЖНЫХ КОМПЛЕКСОВ И ЕГО ВНЕДРЕНИЕ В УКРАИНЕ

Резюме

С целью определения основных перспектив развития прибрежных зон Украины был проведен анализ современного состояния использования и освоения прибрежных зон Европы. Проанализировано динамику изменения населения на побережье, определены негативные последствия антропогенной загрузки, очерчена необходимость комплексного управления этими территориями

Ключевые слова: прибрежные зоны, прибрежные защитные полосы, население, экосистемы, морские регионы.

Pedko I. A.
Tarasenko A. O.

Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

EUROPEAN EXPERIENCE OF MANAGEMENT OF THE COASTAL ZONES AND ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Summary

Analysis of the current state of the use and development of coastal areas of Europe was carried out to identify main prospects in development of coastal areas of Ukraine. In work, dynamics of population change on the coast was analyzed, the negative effects of human activities were presented, the need for integrated management of these areas was also determined.

Keywords: coastal areas, coastal protection zones, population, ecosystem, marine regions.